

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ս. ԳՐՈՑ

ԸՍՏ ՀԱՅԿԱՅ ՇՐՋԱՆԻՆ

ԳԼ. Ժ.

1915ին Բազմավէպի 196 էջին մէջ փորձած էինք համաձայնեցնել զանազան ազգաց ժամանակագրութիւնները՝ Ս. Գրոցիին հետ, և ցոյց տուած էինք թէ չկայ այն կարճեցեալ բիրտաւոր տարիներու գոյութիւնը՝ ինչպէս յաւակնութիւն ունեցած էին Քաղզէացիք, Հնդկք, Եգիպտացիք, այլ ամենուն տարիներն ալ կը համաձայնէին Ս. Գրոց ժամանակագրութեան հետ։ Այժմ պիտի փորձենք մեր ժամանագրական ընթացքը հասցնել մինչև Քրիստոնէական թուական։

Եւ որովհետեւ մարդկութեան ծագումէն մինչև Խորայեղացոց Եգիպտոսէն ելլելու տարին նշանակած էի Ը. զլիւրյն մէջ 3883 տարիներու բարդութիւն մը՝ (Տես Բազմավէպ 1915 էջ 109), հիմա կը փայ իբր նոր շրջան մ'առնուի այս Ժ. զլիւրյն համար՝ Խորայեղացոց Եգիպտոսէն ելլելու թուականէն և հասցնել մինչև Սողոմոնի Տաճարին շինելու սկսած տարին, որ է 440 տարիներու հոլովում մը. ուրով նախորդներու վրայ աւելցնելով՝ այն է (3883+440) կը գտնենք մարդկութեան ծագումէն մինչև Սողոմոնի Տաճարին շինութիւնը 4323 տարիներու շարք մը։

* *

Եթէ կայ Ս. Գրոց մէջ ժամանագրական կէտ մը որ որոշ շրջան մը նշանակած ըլլայ, այն ալ է Խորայեղացոց Եգիպտոսէն ելլելէն մինչև Սողոմոնի տաճարին շինութիւնը. վասն զի ուսկից սկսիլը և մինչև ուր հասցնելը յայտնապէս նշանակած է (Տես Գ. Թգ. զլ. 2. 1). «Եւ եղև յամին չորեքհարիւրորդի և քառանբորդի եւանելոյ որբողն Խորայելի յԵգիպտոսէ, յամին չորրորդի յամսեան երկրորդի թագաւորելոյ արքայի Սողոմ»

մոհի ի վերայ Խորայելի՝ շինէր զՏուն Տեառն»։ Այսչափ որոշ գրութեան վրայ պէտք չէր տարակոյններ հանել, բայց որովհետեւ զանազան լոբըջ հեղինակներ՝ այս շրջանս ոմանք 40 տարի, ուրիշներ 208 տարի աւելի կը դնեն, և ուրիշ հեղինակ մը՝ Ափրիկանոս՝ եթէ հաւատանք Եւսեբիոսի, իբր թէ 744 տարի կը դնէ այս շրջանս, այս կերպով մեր նշանակած թուականէն՝ 304 տարիներու միջոց աւելի դրած կ'երևի։ Այս զանազանութիւնները տեսնելով՝ հարկ անհրաժեշտ համարեցանք քննութեան ենթարկել՝ գտնելու համար այս շրջանիս ճիշդ ժամանակամիջոցը։ Ասոր համար երկու տեսակ հարցումներ մեզի կը ներկայանան։

Ա. Թէ ի՞նչ հիման վրայ հաստատուած՝ կը համարին գտնել հեղինակներէն ոմանք՝ աւելի երկար ժամանակ՝ քան ինչ որ Եթանասունը նշանակած են, 440 տարի։

Բ. Թէ Ս. Գրոց մէջ տեսնուած երեք զանազան ժամանակագրութիւնը՝ վրիպակա՞նք արդիւնք են թէ հեղինակաց անհասկացողութիւնն առաջ եկած վրիպակ մը. և թէ ի՞նչպէս Եբրայականն, Եթովպաս. նիցն և Պոզոս առաքելոյն ժամանակագրութիւնք համընթաց կ'ընթանան։

Ա. Ի՞նչ իման վրայ հաստատուած են։

Ամէն ժամանակագիրք՝ բաց ի արտաքին պատմութեանց հետեւողներէն, կը կարծեն թէ իրենք Ս. Գրոց վրայ հիմնուած են. վասն զի որքան որ Գ. Թագ. Գլ. 2. 1. ըստ Եթանասունից 440 տարիներու միջոց կը դնէ Եւրէն մինչև Տաճարին շինութիւնը Սողոմոնի ծնողով, միւս կողմանէ Եբրայականը նոյն միջոցը 480 տարի նշանակած է. և անա իսկոյն 40 տարիներու տարբերութիւն մը կը տեսնենք։

Իսկ ուրիշներն՝ կարծես իրենց կողմնակից առած Պոզոս առաքելը, աւելի մեծ միջոց կը դնեն այս շրջանիս. գիտնալով որ, սա՛ սովորած էր առ ոտս Գամաղիէլ օրէնսուսոյց փարիսեցւոյն, գիտնալով որ, ասոր համար՝ ի՞նչ զովասանք կու տայ

Պետրոս առաքելաւ. «Զոր օրինակ և սի-
րելի եղբայրն մեր Պատուոյ, ըստ շնորհե-
լոյ իմաստութեան նմա յԱստուծոյ զրեաց
ձեզ» Բ. Պետ. Գ. 15. ուրեմն, վստահա-
ցեալ ասոր գիտութեան վրայ՝ կը հիմ-
նուին անոր խօսքերուն վրայ որ խօսեցաւ
Պիսիդեայ Անտիոքի հրէից ժողովոյն մէջ.
լսենք ուրեմն իրեն խօսքը. «Եւ ի բազուկ
բարձր եհան զնոսա անտի (այսինքն յե-
զիպտոսն)։ Եւ իբրեւ քառասունհալ ժամա-
նակ կերակրեաց զնոսա յանապատի, և քա-
կեալ ազգս թօնս յերկրէն փանտանու՝ ժա-
ռակեցեցոյց նոցա զերկիր նոցա իբրեւ ամս
յորեք հարիւր և յիսուն։ Եւ յետ այնորիկ ետ
նոցա դատաւորս մինչև ի Սամուէլ մարգա-
րէ, և անտի յառաջ ինդրեցին թագաւոր
և ետ նոցա Աստուած զՍաւուղ որդի Կի-
սեայ այր յազգէ Բենիամինի, ամս քառա-
սուն։ Եւ իբրեւ փորկեաց զնա՝ յարոյց նոցա
զԴաւիթ թագաւոր... «Գործք Ա. ԺԳ 18»։

Արդ այս խօսքերուն վրայ հիմնուած
հեղինակներէն ոմանք՝ իւրաքանչիւրը այլ
և այլ հետեանքներ հանեցին. և կրնանք
Պետրոս առաքելոյն յաշորդ վկայութիւնը
իրենց պատշաճեցնելը. «Յորոք գտանի ինչ
ինչ դժուարիմաց զոր անուամբն և յող-
դողքն կամակորեն» Բ. Պետ. Գ. 16։

Եւ յիրաւի ինչպէս իւր տեղը պիտի
բացատրենք, Պողոս առաքելոյն այս խօս-
քերը թէ ինչպէս հասկնալու է իր ժամա-
նագրական ընթացքը, հոս սխալ հասկըցող
հեղինակներուն հաշիւը դնենք, քաղելով
Եւսեբիոսի Քրոնիկոնէն, ուր կը յիշատա-
կէ Ալիքիկանոսի հաշիւը՝ 744 տարի, ու-
րուն դէմ կը մաքառի ինքն Եւսեբիոս ա-
նոր սխալը ցոյց տալով. կղեմէսի «Եւսե-
բիոսի լատին թարգմանութեան մէջ դրուած է
Clemens vero (Alexandrinus)», հա-
շիւը՝ 674 = 574 տարի, իսկ ինքն Եւսե-
բիոս հիմնեալ Պողոսի խօսքերուն վրայ
Ո = 600 տարի կը դնէ. «Զայս առա-
քեալն ասէ, և ժողովին ըստ նմա ժամա-
նակին յետ Յեսուայ յամս 617 = 534...
Իսկ թէ և Մովսիսի և յաւելոյցուս զքա-
ռասուն ամ յանապատի և զՅեսուայ որդւոյ
Նաւայ զիւլէ = 27 ամն, միանգամայն

ընդ ամենայն լինիցին ըստ առաքելոյ հա-
մարոյն ամբ Ո = 600» (Եւսեբ. Քրոնի-
կոն Ա., մաս, էջ 160)։ Բայց նա՝ իւր
քննութիւնը շարունակելով, ապա հակած
կը տեսնուի Երբայականի։ Թէ և կը յի-
շատակէ Եթանանից 440 տարիներու
շրջանը՝ առանց՝ անոր վրայ ուշ դարձնե-
լու կամ խորհրդածութիւն ընելու. «Քրան-
գի թագաւորութեան իսկ զիրք հաստա-
տութեամբ նշանակեն զամենայն՝ յելից
որդոց իսրայելի յեզիպտոսէ մինչև ցլո-
ղոմոն և ցճանարին կազմած՝ ամս լինել
նիթ = 440. որպէս զի Երբայականն
նշ = 480 ամ ասէ». ու պահ մը այս թի-
ւերուն դիմաց տարոտամած կենալէն վեր-
ջը՝ ապա խորհրդածելով կը յարէ. «Լաւ
լիցի ըստ իւրաքանչիւր մի ըստ միովէ
անցանել, և որ զարդարն ցուցանէ զայն
ընդունել», երանի թէ մի քիչ Եթան-
անից նշանակած թուոյն վրայ խորհրդ-
դածէր, թէ ինչո՞ւ Երբայականէն տարբեր
դրած էր, և կը յուսամ թէ զաղտնիքն
կը գտնէր։ Բայց նա վերջապէս իբր այս
նիւթս փակող Սիմաքոսի խօսքերը կը գտնէ,
որ ճիշտ Երբայականի հետեւող մ'է. «Այս
ընդ նմին դիտեցի և այն որ ասի յեր-
բորդունն զլուս թագաւորութեան, թէ
յելիցն յեզիպտոսէ մինչև ցլողոմոն և
ցշինուած տաճարին ամբ նշ = 480»։
Եւ այս հաշւոյս հակած ըլլալը յայտնի
կը տեսնուի՝ Քրոնիկոնի Բ. մասէն, ուր
ըստ այսմ իւր ժամանակագրութիւնը կար-
գադրած է. իսկ գալով «Արուեստ ճշդե-
լոյ զթուականս» ի հեղինակներուն, ասոնք
ըստ իրենց ժամանակագրութեան այս շրջ-
ման կը համարին ըլլալ 648 տարիի
շարքը մը։

Արդ այս ամէն հեղինակները՝ Դատաւո-
րաց, Ա. թագաւորութեան և Պողոսի ա-
ռաքելոյն վրայ կը կարծեն թէ կը յենուն.
և իւրաքանչիւր հեղինակներ զատ զատ
հետեանքներ կը հանեն. որոց դէմ Եւսե-
բիոս Ալիքիկանոսի անուան տակ և նոյն
իսկ իւր առաջին կարծեաց դէմ՝ այս պատ-
ճառաբանութիւնը մէջ կը բերէ. Նաասո-
նէն մինչև Դաւիթ հինգ սերունդ եղած

տեսնելով, և նկատի առնելով որ այս ժամանակի մարդիկ 120 տարիէն աւելի ապրած չեն, դիմացը ունենալով Մովսեսի տարիքը 120, Յեսուայ 110, Դաւթի 70, և որովհետեւ ըստ Ափրիկանոսի հաշոյն մէն մի սերունդի համար 149 տարի կու գայ, ըստ Կղեմայ 115, և ըստ Իրեն 120 տարի իւրաքանչիւր սերունդին. ուրեմն անկարելի կը նկատէ թէ այսչափ ժամանակի երկար շրջան մը եղած ըլլայ, հետեաբար երկրորդ կարծիքին կը յարուի, այն է Եբրայականի՝ Սիմաբոսի հետեւելով ինչպէս վերի օրինակին մէջ տեսանք, Արդ ոչ թէ՛ Եւսեբիոսն է միայն հետևող Եբրայական օրինակին, այլ նաև Ս. Հերոնիմոս և իւր հետևողներն Սակայն ոչ մի ժամանակագիրը՝ Խոթանասնից Թարգմանութեան հետեւած կը տեսնենք, նոյն իսկ անոր պաշտպանները, Ընդ հակառակն մեր Թարգմանիչները՝ ինչպէս տեսանք, զրութեանս առաջին գլխոց մէջ, երբեմն ըստ Եբրայականի սրբագրած էին հայկական Ս. Գրոց Թարգմանութիւնը, բայց այս կէտս անփոփոխ պահած ըլլալով, ըսել է թէ իրենք հասու եղած էին այս 440 տարիներու շրջանին ճշդութեամբ. մանաւանդ որ՝ ինչպէս Խորենացին կ'ըսէ իւր պատմութեան մէջ, Բ. Գիրք. Գլ. Ժ. «Վկայ քեզի քի մօտոյ երաշխաւորեցէ եկզեսսիստէս գիրք Եւսեբի կեսարացւոյ, զոր ետ Թարգմանել երանելի վարդապետն մեր Մատոց ի հայ լեզու», արդ ունենալով մեր Թարգմանիչներն Եւսեբեայ Գրոնիկոնն, և նկատի առնելով անոր պատճառաբանութիւնը՝ այնու հանդերձ չհետևեցան Եբրայական օրինակին. ըսել է թէ ճշմարտութիւն մը գտան 440 տարիներու շրջանին մէջ զոր Խոթանասունը զործածեցին:

Բայց, ապա կը տեսնենք մեր պատմիչներէն ոմանք՝ վստահ հմտութեան Անանիայ շիրակացւոյ՝ որ ըստ Որոգինեայ 490 տարիներու շրջանն զործածած է, հետեւած են իրեն, ինչպէս է Ասողկը՝ իսկ Սամուէլ զից Եւսեբի (եթէ չեմ սխալիր), վստն գի աչաց առջև չունէի, այս ժամանակներուս մէջ զերծ պահելու հա-

մար նախնեաց ձեռագիրները՝ սաւառնակաց ուսմբերէն, Վենետկոյ Ս. Ղազարէն ի Փլորենտիայ փոխադրուեցան, որով վերջնականապէս չկրցայ ստուգել):

Եւ ինչո՞ւ այսչափ զանազանութիւն պիտի տեսնուի ժամանակագիրներու, քանի որ մասնաւոր կանոններ ևս կան Ս. Գրոց ժամանակագրութիւնը հասկնալու համար. Հոս երկու կանոն մէջ բերենք (Ա և Գ կանոնը) զորս կը քաղեմ, «Տեսութիւն պատմութեանց Աստուածաշունչ Ս. Գրոց» մատենէն, տպագրի Վենետիկ ի վանս Ս. Ղազարու 1819:

Իբր վերնագիր դրած է. «Կանոնը ինչ առ ուղիղ իմանալոյ Աստուածային գիրս ի նիւթ ժամանակագրութեան Ա. Կանոն. Ձէ պարտ մաթէմատիկական ճշդութեամբ առնուլ զհաշիւան. այլ հարկ է շատանալ բարոյական ստուգութեամբ»:

Գ. Կանոն. Առ ուղիղ իմանալ զքնագիրս որք թուին հակառակ իրեաց, պարտ է քաջ կենել թէ՛ զինչ իրաց խօսի կամ յինչ զնէն սկսանի և յինչ կէտ աւարտեն զչափ իւրեանց»: Եւ ահա այս վերջին կանոնին չհետեւելով է որ այսքան զանազան տարբերութիւնը կը տեսնուին ժամանակագիրներու և իրենց ժամանակագրութեանց մէջ: Ուստի Գ. կանոնին հետեւելու համար, պէտք է քննել թէ Եբրայականն և թէ Խոթանասնիցը Եզրպտոսէն ելլելու ժամանակը ո՞ր կէտէն կը սկսին. վստն գի վախճանը կը հասցնեն Սողոմոնի Տաճարին շինուելու սկսած տարին: Եւ որովհետեւ Ս. Գրոց այս երկու օրինակներ 40 տարւոյ տարբերութիւն ունին ժամանակի, ըսել է թէ տարբեր կէտերէն սկսած պէտք են ըլլալ, ապա թէ ոչ ժամանագրական տեսակէտով իրարու պիտի հակասեն, որ այս անկարելի է. պիտի ըսենք այն ատեն թէ մեզի այնպէս կ'ենք իւր Բայց երբ Գ. կանոնին հետեւինք, պիտի հարցնենք. Արդեօք նոյն կէտէն կը մեկնին երկուքն ևս: Ուստի քննենք թէ իսրայէլացւոց Եզրպտոսէ ելլելու թուականն ո՞ր ժամանակէն կը սկսի. ուստի նախ Ելից զրոց ծագման վրայ խօսինք:

Սկիզբն ժամանակի ելից գրոց:

Ելից գիրքը շարունակութիւն մ'է ծննդոց գրոց. բայց որքան որ շարունակութիւն մէ, Ելից գիրքը Յովսէփայ մահումար չի սկսիր պատմել՝ ուր յննդոց գիրքը կ'աւարտէ, այլ կարծես Յակոբայ Եգիպտոս մտնալէն, այսպէս. «Այս են անուանք որդոցն իւրայելի մտելոցն յԵգիպտոս հանդերձ Յակոբաւ հարբն իւրեանց... Թուրէն...» Ելք Ա. 1: Բայց Յակոբ իրմէ առաջ թուղան խրկեց որպէս զի պատրաստէ Յովսէփը իրեն ընդ առաջ ելլելու համար, ինչ որ յայտնապէս կը գրէ Ծնդ. ԽԶ. 28 գրոց մէջ. ուրեմն ի միասին չմտան ամէն որդիք Յակոբայ յԵգիպտոս: Եթէ Ս. Գիրքը այս փոքր տարբերութիւնը նկատի կ'առնու ընդ մէջ Յակոբայ և Յուդայի, մենք ինչու չպիտի դնենք այն տարբերութիւնը որ կայ ընդ մէջ Յովսէփայ և իւր հօրը Եգիպտոս մտնելուն մէջ. վասն զի Յակոբ յայտնապէս կ'ըսէ Յովսէփայ «Եփրեմ և Մանասէ իմ են» Ծնդ. ԽԼ. 5: Իսկ երբ Ելից գիրքը Եգիպտոս մտնողներու թիւը 75 հոգի կը դնէ, անդին յննդոց մէջ՝ որոշ յանուանէ կը դնէ նաև Յովսէփը և իր որդիքը: Ուրեմն Եգիպտոս մտնելու ժամանակը Յովսէփով կը սկսի: Ուստի եթէ ժամանակագիր մը իբր պատմական շրջան մը առնու՝ Եգիպտոս մտնելէն մինչև Սող. Տաճարին շինութիւնը, ի հարկէ պէտք է այնքան տարի վրան աւելցնել որքան որ կայ Եգիպտոս մտնելուն և ելլելուն մէջ. այսինքն պէտք է աւելցնել 217 տարիներ ևս Եօթանասնից 440 թիւերուն վրայ. Էւ եթէ ուրիշ մը՝ շրջան ըսելով սկսի Եգիպտոսէ ազատելու առաջին փորձէն, այս ալ մտածելու կերպ մ'է. ի հարկէ այնքան տարի աւելի

պէտք է դնէ՝ որքան որ ժամանակ կայ ընդ մէջ առաջին փորձին՝ և Եգիպտոսէն ելլելու ժամանակը: Սակայն անոնք տարբերութիւն չեն բերեր ժամանակագրութեան վրայ, վասնզի որքան որ մէկ մը կ'աւելցնէ մէկ շրջանին վրայ այնքան նաև խընթաց շրջանին կը զեղչէ, միայն շրջաններու տարբերութիւն կ'ոճնենանք, իսկ ընդ հակառակն ժամանակագրական ընթացքը ուղիղ կ'ընթանայ: Այսպէս օրինակի համար մեր ժամանակագրական ընթացքը հասցուցինք մինչև Մովսէսի ութսուներորդ տարին, այն է Եգիպտոսէ ելլելու թուականը, մինչդեռ Մովսէս առաջին փորձն ըրաւ ազատելու իսրայելացիները՝ իւր քառասներորդ տարին. «Իբրև լցաւ նորա քառասնամեայ ժամանակ... զմտաւ ածէր թէ իմացին եղբարք նորա զի Աստուած ի ձեռն նորա տալոց էր զփրկութիւն...» Գործ. Առ. Է. 23-25: Սակայն այս փորձը չյաջողեցաւ, և Մովսէս փախաւ Մահիմու երկիրը: Արդ եթէ նկատենք թէ Երբայականն այս առաջին փորձէն կը սկսի իւր շրջանը իբր Եգիպտոսէն ելլելը, և մենք այս շրջանն առնունք իբր հիմ շարունակելու մեր ժամանակագրութիւնը՝ 40 տարի աւելի դրած պիտի ըլլանք, քանի որ մենք Մովսէսի 80երորդ տարին բերած ենք մեր պատմութեան շարքը. ուստի եթէ ստիպուինք ընդունիլ Եբրայականը այն է Մովսէսի 40երորդ տարին շարունակելի՝ այս պիտի նշանակէ թէ քառասուն տարիներ աւելի պիտի մտուցած ըլլանք, վառն զի արդէն այս 40 տարիները մեր նախորդ շրջանին մէջ կը պարունակուին, այս պատճառաւ մենք 440 տարիի շրջանն պիտի գործածենք ըստ Եօթանասնից:

Հ. ԽՈՐԷՆ ՍՏԵՆՍ